

Krystyna Szcześniak
Uniwersytet Gdański

Języki, kultury i religie zapisane w zamowach białoruskich

Streszczenie

Artykuł prezentuje materiał leksykalny zapisany w białoruskich zamowach, a dotyczący nazw świąt, modlitw, określeń obrazów świętych i duchownych oraz imion świętych i narodowości. Dokumentacja, pochodząca z dwóch zbiorów zamów białoruskich, których adresy podano w spisie wykorzystanej literatury, pokazuje wyraźnie, iż w tych tekstach (mających zwykle klasyczną budowę, ważną dla tych, którzy je wypowiadali) zachowały się ślady wielojęzyczności, różnych religii oraz dialektów, a także informacje na temat narodowości mieszkających na tym obszarze. W niektórych leksemach (lub ich grupach) widoczne jest mieszanie dwóch, a nawet trzech języków, czy też języka literackiego, ogólnego (polskiego) z dialektem białoruskim, co zdaniem autorki tekstu wynika z przeszłości badanego obszaru. W zamowach mogły się zachować te wszystkie informacje między innymi dlatego, iż owe *słowa* czy *szepty*, jak je nazywano, miały ściśle określoną budowę, musiały zawierać takie, a nie inne leksemy w konkretnym uporządkowaniu.

Słowa kluczowe: Białoruś, zamowy, nazwy świąt oraz modlitw, imiona świętych, języki (dialekty), religia

Tego typu tekstami (rosyjskimi i białoruskimi) interesuję się od jakiegoś czasu, zwracając uwagę na to, że spotykane one były tak w przeszłości, jak i obecne dzisiaj w życiu codziennym Słowian Wschodnich. Interesowały mnie wcześniej nazwy tego gatunku i odstępstwa od jego tradycyjnej budowy, stare i nowe tematy w nich obecne, a także określenia nazywające osoby zajmujące się *lekarowaniem*. Szczególną uwagę zwracałam przy tym na obecność w zamowach roślin, wykorzystywanych przy ich wypowiedaniu¹.

¹ Zob. m.in. książka zatytułowana *Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny*, red. A. Nagórska, Gdańsk 2008 oraz artykuły: *Słowo narzędziem magii*, [w:] *Wokół struktury słowa*, red. Alicja Pstyga, Gdańsk 2003, s. 101-110; *Świat roślin zapisany w nagovorach wschodniosłowiańskich*, „Acta Baltico-Slavica” t. XXXI, s. 299-314 (tom dedykowany Pani Profesor Irydzie Grek-Pabisowej; *Wiedźmy i lekarzycy, znachorzy i znachorki w nadniemeńskiej rzeczywistości wieku XIX i XX*, [w:] *Praca i odpoczynek w literaturach słowiańskich*, red. E. Małek, Łódź 2003, s. 211-220;

Materiału dla niniejszego artykułu dostarczyły mi dwa zbiory *zamówień*: *Замовы (Уклад., сістэм тэкстаў, уступ. арт. і камент, Г. Барташэвіч, Мінск 2000)*² oraz *Народная медыцына. Рытуальна – магичная практыка*, wydana w roku 2007 w Mińsku (укладанне, прадмова і паказальнікі Т. В. Валодзінай³). Same teksty, zapisane we wspomnianych wyżej źródłach potwierdzają skomplikowaną sytuację językową, narodowościową i religijną obszaru, na którym zostały zapisane.

Niezmienności tych magicznych tekstów towarzyszyło przekonanie, że zamowa była (w co wierzono) skuteczna dopiero wtedy, jeśli wypowiedział ją ktoś upoważniony, trudniący się tym na co dzień, znający nie tylko ów tekst, ale mający również świadomość konieczności wykonywania podczas jej wypowiedzenia dodatkowych czynności. A skoro sam tekst (do niedawna przynajmniej) był przekazywany w niezmienionym kształcie tylko w gronie osób wtajemniczonych, można założyć, że mogły w nim przechować się ślady dawnego współistnienia wielu etnosów, języków i religii. Jeśli jeszcze zamowy były zbierane przez fachowców (zapisujących nie tylko same formuły, ale również dane osób je zbierających oraz informacje o respondentach, typu: wiek, miejsce urodzenia i zamieszkania itp.), możemy pokusić się o stwierdzenie, że wspomniane teksty są żywą skamieliną dawnego obrazu języka na tym obszarze.

Wszystkie zamowy (zawarte w badanych zbiorach) zapisane zostały w języku białoruskim bądź rosyjskim, bądź w tak zwanej *triasiance*, co jest ważne dla dalszych obserwacji.

Wschodniosłowiańskie zamowy jako przykład tekstu rytualnego, [w:] *Rytuał – Język – Religia*, red. R. Zarębski, Łódź 2005, s. 505-518.

² W tej pracy (korzystałam z drugiego wydania) podzielono zebrane teksty na *zamowy mające związek z działalnością gospodarczą człowieka, zamowy chorób* oraz wyodrębniono *teksty związane z codziennym bytem człowieka w kręgu rodziny oraz innych ludzi*. Na stronach 392-586 podano wszelkie dane o każdym z tekstów znajdującym się w tym zbiorze (źródło zamowy, gdzie i u kogo zapisano, rok urodzenia respondenta, dane zbieracza oraz inne wersje zamowy). Teksty pochodzą bądź ze źródeł pisanych, bądź były zbierane przez badaczy w terenie w latach 1973-1990. Nie zawsze metryczka zamowy posiada wszystkie dane z wyżej wymienionych.

³ W tym zbiorze metryczka znajduje się pod każdym tekstem (podobnie, jak poprzednio, są tu teksty pochodzące ze źródeł drukowanychczasem dużo wcześniejszych, n przykład z lat 1920, jak i zbierane w terenie). W pełnej wersji (niektóre teksty opatrzone są tylko nazwiskiem autora zbioru i stronami, inne – mają dane o miejscach, gdzie dokonano zapisu) zawiera ona dane osoby zapisującej teksty (niekiedy są to inicjały), datę zapisu, dane respondenta (imię, nazwisko, formę odojcowską, miejsce zapisu, rok urodzenia), miejscowość i rejon. Jeśli podobny tekst zapisano w kilku miejscach u różnych ludzi, w metryczce zamowy podawane są kolejne dane respondentów i osób zapisujących. Teksty (zebrane w terenie) zostały zapisane w latach 1981-2006 i (podobnie jak w poprzednim źródle) pochodzą z obszaru całej Białorusi, w tym również Polesia, dlatego nie dziwią (na co zwróciła mi uwagę prof. Iryda Grek Pabisowa) zapisane w nich cechy, które przeniknęły z języka ukraińskiego.

W niniejszym artykule (dla zilustrowania tytułowego tematu) uwzględniłam występujące we wspomnianych źródłach (każdorazowo zachowując pisownię oryginału⁴):

- nazwy modlitw (1.),
- nazwy osób wzywanych, bądź występujących w samych formułach, w tym nazwy Boga Ojca, Jezusa Chrystusa, Maryi (2.), imiona przywoływanych świętych (3.), nazwy kapłana, kościoła, świętych obrazów (4.),
- nazwy świąt i poszczególnych dni roku liturgicznego (5.),
- nazwy narodowości zapisane w zamowach (6.).

Ad. 1. Nazwy modlitw zapisane w zamowach:

- перад заговорам прачытаць „Отча наш” (Val 57:87⁵; Val 1818:399; Val 2541:525; Val 1490:339; Val 2169:462; Val 3362:660); i „Отча наш” перамаліцца (Val 1262:305); чытаюць па тры разы „Отча наш” (Val 588:183; Val 3094:614; Val 3229:637; Val 3420:673); „Отча” змаліцца (Val 2099:447), говоры „Отчэ наш” (Val 1537:348; Val 3192:631); прачытаць „ Отчэ наш” (Val 1700: 381); тры разы чыталі „Ойча наш” (Val 96:94; Val 2110:449, Val 2162:460; Val 3030:603; Val 3368:662; Val 3375:663; Val 3399:669); прачытаць „Ойца наш” (Val 1488:338; Val 1636:370, Val 2162:460); малісь „Вотча наш” (Val 1858:406); Отче наш (Val 2825:572);
- памаліцца тры разы „Здравась, Марыя” (Val 1100:277; Val 2186:465; Val 3242:655; Val 3262:660); чытае „Здравась Марыя”, Памаліцца „Здравасць Марыя” (Val 1227:300); чытаюць па тры разы „Багародзіцу” (Val 588:183); Богородіцу говорят (Val 1536:348); „Здравась, Марыё” (Val 2690:549; Val 3123:618);
- прачытаць „Анёл Гасподні” (Val 2098:447), „Анёл Панскі” (Val 2118:451); малітву „Радуйся, Дзева Марыя”(Val 3096:614).

---

⁴ Чочіаь запісы ў тым артыкуле могуць пачаткова выдаваць ся незгодныя з якіміколіўек заканадаўчымі прынцыпамі пісьмоўнасці, то аднак захавваюць яны пісьмоўнасць арыгіналу.

⁵ Пяршы лічба азначае нумар замовы, другая – нумар старонкі, а выступаючы перад імі скраціты тытулы працы, з ктorej походзіць прыклад, ёсць развязаны на канцы артыкулу

Ad. 2. Nazwy Boga Ojca, Jezusa Chrystusa, Maryi⁶:

- Бог (Za 77:51; Za 93:56; Val 2303:483); Попросіць Бога (Val 832:227); Богу (Val 2431:503); у Бога (Za 102:59); вздыхну да Бога (Za 53:45); Ішоў Бог (Val 2510:517); Бог Апец (Val 2967:593; Val 3134:620); сам Госпад Бог (Val 1519:344; Val 2551:527); Гасподзь Бог (Val 2186:456); Памажы мне, Госпадзі, скулы шептаці. Поможы мне, Госпадзі, скулы шептаці (Val 1160:287); Памажы мне, Госпадзі (Val 1336:316; Val 2154:459); Помогі мне, Госпыдзі (Val 2127:453); Господі, дапоможы (Val 1533:350); Першым разком, Господнім часком, Госпаду Богу памалюся (Val 1520:345); прашу Госпада Бога і Духа Святога (Val 2015:433), будзем Госпада Бога (Za 14:36; Za 56:46; Za 31:40; Za 48:44); Госпаду Богу памалюся (Val 644:193, Val 1336:315; Za 71:49; Za 79:52; Za 89:55); Госпаду Богу памалюся, Госпада Бога папрашу (Val 131:101); Гасподзь Бог (Za 73:50; Za 76:51; Za 79:52; Za 89:55; Val 2687:549); Госпад Бог (Za 20:38; Val 3015:601); Госпаду Богу, Духу Святому (Val 2016:433), Гаспадзі Божа, памілуй (Val 1858:406; Za 73:50; Za 79:51); за Госпадам анёлаве (Val 3015:601); Гаспадзі, Божачка! Благаславі, Отча! У імя Ойца і Сына і Святога Духа. Амін!” (Val 1138:283; Госпада буду хваліл (Za 13:36); прашу Госпада (Za 20:38); Гасподзь са мною (Za 72:49); о Госпадзі (Za 24:38; Za 29:39; Za 27:39; Za 68:48; Za 87:54); Прасці, Божа, спасі, Божа (Val 79:92); дай (мне) Божа (Val 2139:455; Za 53:45); Пан Бог (Val 585:183); Пану Богу на хвалу (Za 13:36); Хай Пан Бог дапамагае” (Val 2171:462); Божухна – дацюхна (Za 179:80); дай Божа (Za 33:40);
- Бог Сын (Val 3134:620); Гасподні Сын (Za 30:40); Гасподзь Сус Хрыстос (Za 48:44; Za 72:50); Госпадзі Сус Хрыстос, сын Божы, помілуй нас (Za 105:60); Сус Хрыстос (Za 78:51; Za 107:61); Суса Хрыста за ручку вела (Val 366:147); Суса Хрыста прынябеснага (Za 18:37); Суса Хрыста (Za 48:44); а Сус Хрыстос благаслоўляў (Val 1539:349); Сус Хрыстос (Za 9:35; Za 17:37; Za 34:41; Za 43:43; Za 76:51); Сусу Хрысту (Za 166:77); О ты Сусе, наш Сусе (Za 34:40); Хрыстос (Za 51:45; Za 107:61); Ты спородыла Хрыста (Val 459:164); Радзі Хрыста (Val 1202:295); Ішол Ісус Хрыстос (Val

⁶ W przeglądanej tylko pracy *Замовы* (której redaktorami byli: У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей), wydanej w Mińsku w roku 2009, znalazłam określenie: *Матка Боска*, którego nie spotkałam w dwóch szczegółowo badanych dla potrzeb tego artykułu – tomach.

- 583:183); сам Ісус Хрыстос (Za 28:39; Za 34:40); Ісус Хрыстос памажы” (Val 1487:337; Za 96:57; Za 85:53); Ісуса Хрыста (Za 6:25; Za 81:53; Za 85:53; Za 102:59; Za 165:77; Za 192:84); Ісусу Хрысту (Za 192:84); ад Хрыста (Za 76:51); у фігуры распятага Хрыста (Val 664:197); Хрысту паклонімся (Za 53:45); Ішоў пан Езус (Za 59:46); прамовіць пяць пацераў да Пана Езуса (Val 794:221); Ішэв Езус (Val 1568:354); у чвартак рана праводзілі жыды Езуса. Езус плача, жыдзі пытаюць: „Чаго Езусе, плачаш? (Val 933,242); Боскі Сын (Val 1100:277); Боскі Сын (Val 110:227); так сказаў Божы Сын. Амін, амін, амін. (Val 1202:295); прыказаў Божы Сын (Val 1227:300); Спасіцель (Za 228:93; Za 87:54);
- Божа маці (Za 26:39; Za 85:53; Za 102:59; Za 165:77; Za 172:78); маць Божа (Za 34:40); Божа мацер (Za 93:56); мацер Божая (Za 43:43; Za 197:85); Божжая мацер (Za 87:54; Za 228:93); Божая матка (Za 94:57); Святай Прачыстай пакланюся. Свята Прачыста Божа (Val 1520:345); Прачыстая матка (Za 99:58); Прачыстая Маці (Za 55:46); сядзіць маць Прачыста (Za 55:46; Za 197:85); Прачыстая, пасадзі (Za 164:77); прачыста мамачка (Za 72:49); маці Прачыстай пакланюся (Za 72:49); маць Прачыстая (Za 63:47; Za 68:48; Za 72:49; Za 73:50; Za 78:51; Za 95:57; Za 101:59; Za 107:61; Za 134:69; Za 239:96); прачыстая маць (Za 95:57); Гасподзь Богі Божа Маці (Val 2499:515); святая маць Прачыстая (Za 168:78); Прачыстая мая маці (Za 181:81); Прачыстай Божай Матцэ пакланюся (Val 60:88); очыстай Божой Мацер поклонюся, Прочыста Божа Маці” (Val 644:193); бяруць ікону Божай Маці (Val 662:196); Ёшла Божа Маці на тайну вечэру (Val 366:147); Божая Маці (Val 2498:515); а Божа Маті полівала (Val 1539:349); маць Прасвятая Бугуродзіца (Za 76:51); Прасвятая Богародзіца, Божая маці (Za 34:40); святая маць Бугуродица! (Za 84:53); Прэсвятая Бугуродица! (Za 70:49; Za 108:62); Прэсвятая Бугуродзіца (Za 70:49; Za 108:62); Прэсвятую матар Бугуродзіцу (Za 48:44); Прэсвятая матар Божая (Za 48:44); Присвятая Бугуродица! (Val 2633:539); матачка Насвенчая (Val 3070:610); Праслаўлённая Маці Божая (Val 3042:606); Маты Марія! (Val 459:164); радзі Божай Мацеры (Val 1202:295); Святая Марыя хадзіла (Val 1117:279); Ісуса Хрыста и Прэчисту Мамку (Val 131:101); Прэсвятая Дева Божая Маты (Val 1544:350);

Найсвеншая Матка (Val 2186:465); Найсвенча Паненка Матёнка (Val 3207:633); Найсвеншая Марэя (Za 74:50); Найсвенчая матачка (Za 94:57); Прачыста Божа маці (Za 138:70); Прачыстая матка (Za 216:90); маць Прачыстую і дзеву чыстую (Za 193:84); Святой Прачыстай ўкланюся Val 2359:492); святая Прачыстая матушка (Za 194:84); Прачыстай пакланюся (Za 89:55); Прачыстай Матцы (Val 3047:607); з Прачыстай мацеры (Za 96:58; Za 122:65); а ти, сьвятая Прэчiстая Божа Маці, приступі, памажи (Val 1436:330); сьвятая Пакрова (Val 2718:555), сьвятая Пакрова, мамка Хрыстова (Za 181:81); мамка Хрыстова (Za 181:81); Казаньская Божая маць (Za 84:53); Казаньская Божая мацер (Za 78:51); мацер Божыя пачаеўская (Za 78:51); упрашаю я Божжую мацер: Мугулеўскую, Пачаеўскую, Варкалабаўскую (Za 228:93).

Ad. 3. Imiona świętych przywoływane w zamowach:

- Пятро і Павел (Za 34:41; Za 209:89); свентые Пятро і Павел (Val 3123:618); Пётру – Паўлу (Za 237:96); святому Пётру і Паўлу (Za 207:88); Пятро і Павял (Za 208:88; Za 207:88); Ішоў апостоў Пётра (Za 206:88); Пятро і Паўло (Za 122:66); на Пятро май траецкі збіраюць (Val 680:200);
- ти, сьвяты Никола, глядь на усьо ета (Val 1436:330); а то стану Ніколушку – бацюшку (Za 177:8); А ты, сьвяты Мыколай, од рожы помогай (Val 1540:349); Мікалаю святому (Za 16:37); Мікулай чудатворец і сьвяты божы (Za 16:37); сьвяты вотчай Мікола (Za 159:76); отче Микола (Val 2731:557); сьвяты Мікола (Za 61:47; Za 68:48; 152:74); і святому вотчу Міколу; сьвяты вотча Міколачка (Za 74:50); сьвяты Міколушка (Za 87:54; Za 268:104);
- Міхайла Архангал (Val 1824:400); Міхайла – архангал (Za 161:76; Za 107:61); сьвяты Міхаіл – архангал (Za 4:34; 241,97); святэй Міхайла – арханій (Za 19:38); свято Міхайла стаіць (Za 70:49); акрымі Міхаіла – архангала (Za 79:52); Міхаіла – архангал (Za 79:52); Міхайлу архангала (Za 193:84); Міхайла – архангел (Za 87:54); сьвяты Міхайла (Za 68:48); сьвяты Міхайла – арханій (Za 25:38); сьвяты Міхайла – архангала, вазьмі сваю трубу (Za 154:75); святое Міхаіл (Za 128:67); Міхайла – архаіла

- (tu: Nom.sg.; Za 216:90); ангелы божыя і архангелы: Міхайл, і Гаўрїл, Рахваїл, Сасахваїл, Гадуїл, Вархвалаїл (Za 80:52);
- хвароба св. Валентыя (Val 1847:404); святы Валенце (Val 3239:639);
  - святы Іван (Za 25:38); на Іванаў дзень (Val 2032:37), яго свитылы на Яна (Val 3259:642); Івана Ксьціцеля, Спасіцеля (Za 193:84); Івана Ксціцеля (Za 295:109); Яна Храсьціцеля Ісуса Хрыста (Za 237:96); Іванам Залатавусам, Іван Залатавус (Za 221:92); на Яна (Val 3353:658);
  - Марыя і Марта! Сёстры брата Лазара! (Val 2139:455); Мар’я, Мархва, Пелагея, тры сястры Лазара! (Val 2158:459);
  - на Блажэя цераз пару дней пасля Грамніц у касцэле ксёндз вот так дзве свечкі прыкладавал (Val 2439:505); на свята Блажэе (Val 2440:505);
  - ехаў Юрай на сваём кані (Za 89:55); прашу святога Іоргія, святы Іоргі (Za 244:98); іду я на Юр’евай расе (Za 17:37); Юр’ева расінка (Za 132:68); прашу цябе святое Юр’е (Za 128:67); аж святы Юры каня запрагае (Za 53:45); святы Юра (Za 61:47); святы Юры, Ягоры (Za 68:48); Юр’я святога (Za 141:71); святое Юр’е (Za 128:67); святому Юрыю (Za 54:46); ехаў святы Юры – Рыгоры; как святому Юр’ю – Рыгор’ю (Za 135:69); святы Юрэй – Рыгорэй (Za 155:75); святы Юрай – Ягорай (Za 154:75; Za 156,75); святы Юры - Ягоры (Za 157:75, Za 159: 76, Za 160:76); святому Юр’ю – Ягорью (Za 156:75); святому Юр’ю – Ягор’ю (Za 218:91); святы Юр’я – Ягор’я памажыця вы мне (Za 132:68); святы Юрай – Ягорай спасай маю карову (Za 130:68; Za 134:69); святы Ягорай – пабеданосец (Za 54:46); святы Ягоры з кап’ем, вострым мячом (Za 105:61); святы Ягоры (Za 159:76; Za 163:77); святы Ягоры беданосец (Za 87:54); і святому Юры і Ягоры (Za 74:50); святы храбры Ягорай (Za 152:74); святы Ягорый (Za 218:91); святы Георги (Za 137:70)⁷; святы Георгі (Юры)⁸ храбры (Za 297:110);
  - святы Хвядос (Za 25:38); святы Хвядосій (Za 61:47); і Хвядосяму (Za 74:50);
  - Ілля (Za 61:47), святы Ілля (Za 28:39), святы Лля (Za 1063:316);
  - прашу Храла і Лаўрыя (Za 244:98); святому Хралу і Лаўрыю (Za 129:67); святы прападобны Хролій (Za 152:74); святому Хролу і святому Лаурью (Za 218:91); святы Хрол і святы Лаурый (Za 218:91);

⁷ Jest to tekst zalecany do wypowiedzania „на Юр’я, два раза в год”.

⁸ Tak w oryginale.

- святы Аўлас памагае (Za 53:45); і Ісакаву, і Якаву, і Антоняму (Za 74:50); святы Антоній і Пакрова, храбры пабедоносец (Za 61:47); святыя кіяўскія Антоній - Хвядосій (Za 79:52); тры ‘посталы: Васіль і Марціянній і святы Антонія (Za 29:39); чатыры вангелістыя: Матвей і Марка, і Лука, і Іван Баслоў (Za 45:43); чатырма евангалістамі: Іванам, і Маркам, Лукою і Матвеям (Za 80:52); Лука (Za 31:40; Za 51:45); святому Уласію і Панасію (Za 129:67); Кузьма, Дзямян (Za 248:93); Святы Оурам на зелле ораў (Val 1539:349); на абразе св. Параскевы (Val 2316:485); тры малітвы да святой Апалоніі (Val 2081:444), Светы Мартин, раздери на аршын (Val 649:194); апярэзваэцца поясам святога Францішка (Val 641:192).

Ad. 4. Nazwy kapłana, kościoła, świętych obrazów oraz czynności modlitewnych:

- Свяшчэннік на 3 палях чытаў Евангелле і крапіў святой вадой (Val 1010:260); святар Вяліка-Жухавіцкай царквы (Val 1019:263); свайго святара (Val 1019:262); Верылі, што халера без прынясення жывой ахвяры не спыняецца (w dalszej części tej informacji jest mowa o zwierzętach składanych w ofierze; w grobie syna mieszkańiec pochował 8 żywych kotów, ale też często, i tu padają nazwiska ofiar i miejsca, gdzie tak postąpiono, ludzie przynosili w ofierze ludzi najczęściej starych i chorych, choć i zdarzyło się, że w ten sposób chciano pochować żywcem *свайго святара*, ale on uprosił, by pozwolono mu choć przygotować się do śmierci; niekiedy też odkopywano zmarłych i nad nimi wbrew woli księdza prawosławnego, odprawiano odpowiednie odmowy (przez co oczywiście choroba się bardziej rozprzestrzeniała) (Val 1020:263); кладуць на алтар сярэбраны рубель [...], а потым аддаюць яго ксяндзу на „інтэнцыю” п’яніцы (Val 2019:434), бацюшка (Val 1965:425; Val 1963:425), як батюшка; коло цэрквы (Val 1963:425); у касцэле ксёндз вот так дзве свечкі прыкладавал (Val 2439:505);
- робіць знакі крыжа (Val 1835:402); перахрысціцца (Val 1100:227; Val 1227:299); перахрысціць (Val 1104:227); пэрэхрыстыш; пэрэхрысты (Val 1537:348); перахрысьціцца (Val 1926:418);

- Val 2436:504); пахрышчуся, памалуся (Val 2016:433), хрысціш гэту ваду; пахрысціць (Val 2130:453);
- перад іконай (Val 1935:419); Перад цудоўным абразом у касцёле ці царкве (Val 1820:399); на абразе св. Параскевы (Val 2316:485); чатыры вуглы абраза (лепш „Маці Божай”) (Val 663:196); ікона (Val 3461:679);
  - ў царкве (Val 1822:400; Val 3245:640; Val 3277:645); в царкву (Val 2919:586); у царкву (Val 1965:425), з царквы (Val 2129:453), у цэрквы (Val 3275:645); як пойдуть у цэркаў; коло цэрквы (Val 1963:425); царкоўныя свечкі (Val 3230:637), у касцёле ці царкве (Val 1820:399); у касцэле (Val 2439:505).

Ad. 5. Nazwy świąt i poszczególnych dni roku liturgicznego:

- адымаць трэба прымерна ў Піліпаўку, у Вялікі Пост (Val 715:206); самым шчаслівым днём для здымання каўтуна лічыцца Усяночная, „як Хрыста клічуць” (Val 1934:419);
- у Вербную нядзелю (Val 2129:453), на Вербніцу (Val 2128:453);
- Святое Вялікадня, знятую на Вялікдзень (Val 790:221); на Вялікдзень (Val 881:234; Val 888:235; Val 942:245; Val 2203:468; Val 2750:560; Val 2751:560); пасля Вялікадня (Val 791:221); ў першы дзень Вялікадня (Val 2063:442); когдa пэршы звун на Вэлыкдэн (Val 856:230); разам з Велікоднaю (Val 1052:269); ёдуць на Пасху, ув ночі (Val 855:230; Val 2322:485); ва врэмя Пасхі (Val 2318:485); на Паску (Val 857:230); на Паску, на Всенoшчнy (Val 1952:423); на Вcюночнy (Val 1963:425); на Усюношнy (Val 1965:425); ў час Усюночнай (Val 1964:425); Як идуть люды з цэрквы, з Усюночнiи (Val 874:233); на Усюночнy (Val 1961:424); на Усенoчнy (Val 2001:431), на Усюночнy (Val 1942:421); до Всенoчнoй носять, а на Всенoчнoй ішчуть (Val 1944:422); на Усенoчнy (Val 1937:420);
- на Спаса асвечаны, ці на Спленне (Val 2880:581); на Спленне (Val 2903:584);
- тольке ў Чистой четверг (Val 1962:425); у Чысты чацвер (Val 269:1181, Val 1180:291); у Чысты чэцвер (Val 2604:534); у Чысты чэтвэр (Val 1943:421); у Чысты чэтвэрг (Val 1050:269);

- у Чыстый чэтвэрг пэред Пасхой (Val 1935:420); у Чыстый четверг (Val 2608:535); у Чысты чэтверг (Val 1652:372); у Чысты чытвір (Val 1936:420); у Чысты чацвер (Val 2601:534; Val 2602-2603:534); у Чысты чацвер (Val 2605-2606:535); ў Вялікі чацвер (Val 1051:269; Val 1180:291); у Чысты чэтвэрг (Val 3183:629); Чысты чэцьвер (Val 2600:534); Чысты чацьверг (Val 2748:559); а таксама Чысты чацвер і „Мезінна” субота – самы кароткі суботні дзень у годзе (Val 1934:419) ці ў Чысты чэцьвер (Val 1939:421); чацвер перад Пасхай (Val 3144:622), у чвартак рана праводзілі жыды Езуса. Езус плача, жыдзі пытаюць (Val 933:242);
- у Вялікою суботу (Val 1939:421); у Красну суботу (Val 1940:421);
  - Святое Юр’я і святы Мікола (Val 586:183); на Юр’е (Val 1818:399);
  - на Прачыстую (28 жніўня) (Val 969:251); на Прачыстую свяцілі зелле (Val 3122:618);
  - і на Звеставанне (Val 1047:268); Як пятно радзімае, неяк з чістага золата змывалі. Сходнімі днямі (Val 1147:284); е празднік Пакрова (Val 2718:555);
  - ў першы дзень Каляд (Val 2598:534); хто паміж Каляд есць грэцкія крупы; між Каляд (Val 1063:271); на першы дзень Каляд (Val 1143:284); на Каляды (Val 1641:370; Val 2203:468; Val 2357:491); ня пякуць на Каляды хлеба да Шчадраца (Val 2277:479); у Калядныя вечары (Val 1891:412); між Каляд (Val 2296:482; Val 2358:491); пад столлю на Каляды (Val 1047:268);
  - ад Раства Хрыстовага да Вадохрышча (Val 2296:482; Val 2358:491); Каляды да Вадохрышча (Val 2589:532); на Ражство Хрыстова (Val 1153:285); на Новы Год (Val 1154:286); Ад Ражства да Новаго Года (Val 2585:532); У святкі не нада есці гарох (Val 1242:302); на Вілію (Val 2746:559);
  - то не на Яна, а пэрэд Трүйцею (Val 1877:409); на Яна (Val 3353:658; Val 3259:642); на Купаўнога Івана (Val 1946:422); перад Іванам Купалам (Val 2318:485); на Ведзьміна Івана (Val 2805:568); што як на Яна зілля святымо і нэсом батышку (Val 2597:533); дзевяць купальскіх чарвячкоў (Val 1571:354); перад Святым Янам (Val 1532:347); пэрэд Яном (Val 2212:469); на Купалу (Val 3270:644);
  - а завтра должна быць Троица (Val 1864:406); на Тройцу (Val 2426:502); на Траецкія дзяды (Val 1397:324); ёго возілі перэд Дедамі (Val 1702:381); Гэтую замову чытаюць на Дзяды ў пятніцу,

- суботу, панядзеляк (Val 2016:434), на Дзяды (Val 2074:443), как Дяды (Val 2073:443);
- на Громныцы засвітэмо свічку (Val 2427:503); свічка з Громніц; светылы на Грумныцы (Val 1535:348); на Грумныцы (Val 1537:348); на Громніцу (Val 1536:348); на Громныці; Громнычка (Val 1543:349); дапамагае „грамнічная” і наогул любая асвечаная свечка (Val 2144:456); грамнічныя свечкі (Val 1866:407); громнычну свечачку (Val 3272:644; Val 3276:645); грумнычну свечку (Val 3353:658); громнэчну свічку (Val 3273:645); грамнічнай свечкай (Val 3274:645; Val 3342:655);
  - калі вянок (завіты на Духа) (Val 2423:502);
  - на Галавасека ломят каліну (Val 2429:503);
  - калі на Сёмуху (Val 2596:533).

Jak zatem widać z powyższego materiału wielonarodowość, wielokonfesyjność, wielokulturowość i wielojęzykowość (wielodialektalność) na obszarze WKL doskonale uwidoczniła się w zamowach oraz ludowych słowach *lekarowania*, zapisanych na obszarze dzisiejszej Białorusi różnymi odmiankami języka białoruskiego, rosyjskiego czy *trasianką*. Wśród zebranych tekstów wprawdzie nie ma zapisów polskich, ale polszczyzna ujawnia się szczególnie w nazwach świętych, Matki Bożej, Boga, Chrystusa oraz niektórych modlitw i świąt. Wspomniane zjawiska przejawiają się nie tylko bezpośrednio w nazwach kościoła i cerkwi (obie nazwy, podobnie, jak nazwy kapłanów mogą czasem odnosić się, jak to wynika z treści zamów, zarówno do świątyni religii prawosławnej i rzymskokatolickiej), świaszczennika (swiatara, batuszki) i księdza, jak i różnych wersji nazw podstawowych modlitw: Ojciec nasz („Отча наш”, „Отча”, „Отчэ наш”, „Ойча наш”, „Ойца наш”, „Вотча наш”, „Отче наш”), Zdrowaś Mario („Здравась, Марыя”, „Здравасць Марыя”, чытаюць па тры разы „Багародзіцу”, „Богородіцу” гавораць „Здравась, Марыё”), przy czym ewidentnie wpływy polskie zawiera forma ostatnia. Szczególnie ciekawa jest tu wersja ostatnia. Z kolei modlitwa na Anioł Pański została nazwana w zamowach jako „Анёл Гасподні” i „Анёл Панскі”, w pierwszej wersji mamy hybrydę polsko-wschodnio-słowiańską, w drugiej – nazwę polską.

Same modlitwy zanoszone są bądź pod ikoną, bądź po świętym obrazem (zapisano w zamowach oba określenia). Różne są formy imienia Boga, albowiem pojawia się w nich polski leksem pan (Пан Бог) obok zapisanego z dziakaniem wschodniego Гасподзь Бог), powtarza się w zapisach dookreślających Jezusa (пан Езус, Госпадзі Сус Хрыстос) oraz w połączeniu Syn Boga (сын Божы, Боскі Сын. Wielość języków i dialektów potwierdzają także imiona

Марыі: Прэсвятая матар Божая, Присвятая Бугуродица!, матачка Насвенчая; Найсвенча Паненка Матёнка, Праслаўлённая Маці Божая, Маты Марія!, Прачыстай Божай Матцэ пакланюся) – różne określenia w stosunku do nich występujące, niekiedy ocierają się o kult pogański lub są wyrazem tradycyjnej ludowej robożności, bo takie formy, jak: прачыста мамачка, мамка Хрыстова, Божухна дацюхна, Божачка – w gwarach i folklorze są wszak dopuszczalne.

W badanych tekstach zamówów występuje też wiele nazw czynności poprzedzających i zamykających modlitwę (przeżegnanie się: робіць знакі крыжа; перахрысціцца; перахрысціць; пэрэхрыстыш; пэрэхрысты; перахрысьціцца; пахрышчуся, памалуся, хрысціш гэту ваду; пахрысціць. W tych zapisach najbardziej do formy polskiej zbliżona jest pierwsza forma, pozostałe mają tak cechy rosyjskie, jak i białoruskie (w tym dialektalne). Co ciekawe, przełączanie kodu, o czym wspominałam szczególnie czytelne jest w nazwach modlitw (lub ich początkowych słowach), gdzie obok białoruskiego akania bezpośrednio może występować okanie (Отча наш, Гаспадзі Божа, Ва імя Айца), ukanie (Бугуродица!, Прэсвятая Бугуродица!, Прэсвятая Бугуродзіца, Прэсвятую матар Бугуродзіцу), dziakanie (Гасподзь) i wiele innych cech językowych, choć co warto podkreślić, nie występują one w badanych tekstach konsekwentnie, co może być również pośrednim dowodem na przełączanie kodów w życiu codziennym.

Wspomnianą wielojęzyczność (wielodialektalność) i wieloreligijność zawierają w sobie też wybrane z badanych tekstów nazwy i typy świąt (czasem są one zbieżne w obu podstawowych religiach, czasem zupełnie różne) a także w imiennictwie świętych (raz jest to Jan, raz Iwan, ale warto tu przypomnieć, iż obie formy imienia występują w białoruskim tekście zamówy, zatem musiano ich używać na co dzień często równolegle). Jeszcze większą liczbę obocznych, równoległych określeń w zamówach znajdziemy przy św. Jerzym⁹: Юрай, прашу святого Іоргія, святы Іоргі, Юр’ева расінка, прашу цябе святое Юр’е, святы Юры, святы Юра; святы Юры, Ягоры, святому Юрыю, святы Юры – Рыгоры;

⁹ W prawosławnych kalendarzach rosyjskich i białoruskich znajdziemy informację, iż dzień 6 maja (23 kwietnia) między innymi ma za patrona Георгия Победоносца i jest to Егорьев день, zaś inne nazwy tego patrona, to: Егорый весенний, Егорий храбрый, Егорий (Юрий) внешний, Ягорый, Юр’е-Ягор’е Частны Леса. Ten Jerzy jest nazywany w powiedzeniach: *głodny, bo na przednówku*, zaś Jerzy zimowy (9 grudnia) – *chłodnym*. Niektórzy badacze sugerują, iż zastąpił on pogańskiego Jaryłę, syna Dadźboga i Łady, opiekuna urodzaju i miłości. O zwyczajach związanych z tą postacią i jej świętem zob. szerzej w pracach: Славянские древности. Этнолингвистический словарь, под редакцией Н.И. Толстого, т. 1. (А-Г), Москва 1995, с. 496-498; Беларускі фальклор. Энцыклапедыя, рэд. Калегія: Г.П. Пашкоў, Л.В. Календа, В.А. Войніч, К.Б. Кабашнікаў, А.І. Лакотка, С.С. Лаўшук, А.С. Ліс, З.Я. Мажейка, І.Дз. Назіна, М.Ф. Піліпенка, Л.М. Салавей, І.У. Саламевіч, т. 2, Мінск 2005, с. 805-806 oraz w mojej książce: *Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny*, red. A. Nagórska, Gdańsk 2008, s. 242. W tychże pracach można też znaleźć wiele ciekawych danych o świętych, przywoływanych w zamówach.

святые Юр'я – Ягор'я, святые Юрай – Ягорай, святому Юр'ю – Рыгор'ю, святые Юрэй – Рыгорэй, святые Юрай – Ягорай, святому Юр'ю – Ягорью, святому Юр'ю – Ягор'ю, святые Ягорай – пабеданосец, святые Ягоры з кап'ем, вострым мячом, святые Ягоры беданосец, і святому Юры і Ягоры, святые храбры Ягорай, святые Ягорый, святые Георги¹⁰; святые Георгі (Юры?) Со варто ту з kolei podkreślić, w zamowach występują formy tego imienia bliższe oryginalowi greckiemu (niektóre już z cechami dialektalnymi białoruskimi), obok form onimu, obecnego w nieco innej wersji w tradycji wschodniej. Nie znalazłam wśród zebranych antroponimów polskiego Jerzego. Podobnie dużą liczbę oboczności w badanych zamowach ma Миколај: Никола, Ніколушку – бацюшку, святые Мыколай, Мікалаю святому, Мікулай чудатворец і святые божы, святые вотчай Мікола, отче Микола, святые Мікола, святые вотча Міколачка, святые Міколушка), gdzie znajdziemy już wersję polską Мікалаю, białoruskim akaniem) obok formy rosyjskiej (Никола, Ніколушку – бацюшку; pierwsza wersja jest nawet zapisana przez rosyjskie и, druga ma białoruskie i jest zdrobnieniem). Zapisy imion Piotra i Pawła wskazują na przełączanie kodów w wypowiedziach, czego dowodem może być obecne w nich białoruskie я і ў obok rosyjskiego ё (Пятро і Павел, Пятро і Павял, Пётру – Паўлу, святому Пётру і Паўлу, Ішоў апостоў Пётра, Пятро і Паўло). Na wspomniane przełączanie kodu wskazuje również zapis: свентые Пятро і Павал, w którym występuje obok akania białoruskiego w imionach, polskie określenie tych apostołów (свентые), a formę polską zobaczymy przy św. Włażeju (на Блажэя цераз пару дней пасля Грамніц у касцэле ксёндз вот так дзве свечкі прыкладавал; на свята Блажэе.

Niekiedy w badanych tekstach występują imiona świętych, w wersji charakterystycznej tylko dla religii prawosławnej lub tylko dla wyznania rzymsko-katolickiego, choć występują też imiona świętych obecne w obu religiach (co ciekawe, czasem zapisano je w odmiennych wersjach językowych, a czasem są to takie same antroponimy: святые Антоній, святые Антонія, чатырмя евангалістамі: Іванам, і Маркам, Лукою і Матвеям, да святой Апалоніі, светы Мартин, святога Францішка. Ponadto w badanych tekstach zapisano także świętych znanych tylko prawosławiu (святые Ілля, святые Оурам, святые Хвядосій, святые прападобны Хролій, святому Хралу, святому Уласію і Панасію).

Ogromne bogactwo nie tylko ilościowe, ale i jakościowe występujące w nazwach świąt, dni ważnych w roku kościelnym, ale także takich dni, które dziś chrześcijaństwo wiąże na przykład ze św. Janem, a wcześniej, z Kupałą: na

¹⁰ Jest to tekst zalecany do wypowiedziania „на Юр'я, два раза в год”, czyli pierwsza wersja imienia, niewątpliwie odnosi się do św. Jerzego.

Купаўнога Івана, перад Іванам Купалам, на Ведзьміна Івана, Спасіцеля; Яна Храсьціцеля Ісуса Хрыста, Іванам Залатавусам, Іван Залатавус, на Яна), świadczy o ich wadze w ludowym *lekarowaniu*. Polszczyznę słychać i widać w ciekawych zapisach: на Яна Івана Ксьціцеля; Івана Ксціцеля, gdzie obok Jana występuje Iwan (1. zapis; w drugim tylko Iwan), ale Ксціцель. Zaskakuje też inne określenia Jana Chrzciciela: Ведзьмін, z którym Polacy oswoili się stosunkowo niedawno przez sagę o wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego¹¹ i grę komputerową o tym samym tytule.

W badanych zbiorach zamów przywoływane są także nazwy dni poprzedzających Wielkanoc oraz sama nazwa tego święta. Pojawiają się w nich tak wschodnie wersje (z cechami rosyjskimi i białoruskimi): Вялікдзень, ёдуць на Пасху, ув ночі; ва врэмя Пасхі; на Паску, jak i formy bliższe językowi polskiemu: на Всеношчну і на Всюночну; на Усюношную; ў час Усюночнай; Як ідуць люды з цэрквы, з Усюночній; на Усюночну; на Усеночную, на Усюночную; до Всеночнай. Warto tu przypomnieć, że w języku polskim konsekwentnie mówi się o *Wielkiejnocy*, a nie *Wielkimdniu*, stąd też w tym okresie używamy sformułowania „w pierwszy **dzień** Wielkiejnocy”). W zamówach zapisanych na Białorusi częstokroć pojawi się forma z częścią *-dzień*, np.: ў першы дзень Вялікадня.

Z kolei Wielki Tydzień w zbiorach zamów wspomniany jest głównie przez Wielki Czwartek (Чистой четверг і jego wersje), ani razu nie pojawiły się: Wielki Piątek i Wielka Środa, choć zapisano tam Wielką Sobotę (у Вялікою суботу; у Красну суботу). Warto zwrócić uwagę, że to drugie określenie nie występuje zupełnie w terminologii polskiej tego okresu.

W zamówach ujawniły się ponadto święta niespotykane w kościele rzymskokatolickim, a powszechne w ludowej płaszczyźnie prawosławia, jak na przykład: вянок завіты на Духа; на Галавасека ломят каліну; Каляды да Вадохрышч; на Сёмуху; ў Піліпаўку, перэд Дедамі, на Дзяды; на Траецкія дзяды. Ostatnia forma wskazuje, że obrzęd, znany nam z „Dziadów” Mickiewiczowych odprawiano na tym obszarze kilkakrotnie w roku, co potwierdza S. Dworakowski¹² wynikami swych badań prowadzonych na wschodnim pograniczu Polski

Zamykając te rozważania, należy podkreślić, iż dawne zamówy zapisane przez wytrawnych zbieraczy terenowych na obszarze Białorusi są żywym palimpsestem wpisanych w nie języków (dialektów) i na pewno ukrywają jeszcze wiele innych ciekawych informacji poza dowodami wielokulturowości,

¹¹ A. Sapkowski, *Wiedźmin*, Kraków 2014.

¹² S. Dworakowski, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, Białystok 1964.

вielojęzykowości (też dialektalności), związanych z wielokonfesjonalnością splatającą się z ludowymi, przedchrześcijańskimi wierzeniami, często zaadaptowanymi przez różne wyznania.

Rozwiązanie skrótów

Za – Замовы, Уклад., сістэм тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. Барташэвіч, Мінск 2000.
Val – Народная медыцына. Рытуальна-магічная практыка. Укладанне, прадмова і паказальнікі Т. В. Валодзінай, Мінск 2007.

Bibliografia tekstów zapisanych łacinką:

1. Dworakowski S., *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, Białystok 1964.
2. Orzeszkowa E., *Ludzie i kwiaty nad Niemnem*, „Wisła” 1888, t. II, s. 1-675; „Wisła” 1890, t. IV, s. 1-31; „Wisła” 1891, t. V, s. 235-240.
3. Szcześniak K., *Słowo narzędziem magii*, [w:] *Wokół struktury słowa*, red. A. Pstyga, Gdańsk 2003, s. 101-110.
4. Szcześniak K., *Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny*, red. A. Nagórska, wyd.2. poprawione, Gdańsk 2013.
5. Szcześniak K., *Świat roślin zapisany w „nagoworach” wschodniosłowiańskich*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XXXI, s. 299-314.
6. Szcześniak K., *Wiedźmy i lekarzychy, znachorzy i znachorki w nadniemeńskiej rzeczywistości wieku XIX i XX*, [w:] *Praca i odpoczynek w literaturach słowiańskich*, red. E. Małek, Łódź 2003, s. 211-220.
7. Szcześniak K., *Wschodniosłowiańskie zamowy jako przykład tekstu rytualnego*, [w:] *Rytuał – Język – Religia*, red. R. Zarębski, Łódź 2005, s. 505-518.

Bibliografia tekstów zapisanych graždanką:

1. Беларускі фальклор.Энцыклапедыя. Рэд. Калегія: Г.П.Пашкоў, Л.В. Календа, В.А. Войніч, К.Б. Кабашнікаў, А.І. Лакотка, С.С.Лаўшук, А.С. Ліс, З.Я. Мажейка, І.Дз. Назіна, М.Ф. Піліпенка, Л.М. Салавей, І.У. Саламевіч, т. 2, Мінск 2005
2. Замовы, Уклад., У.А. Васілевіч, Л.М.Салавей, Мінск 2009.
3. Замовы, Уклад., сістэм тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. Барташэвіч, Мінск 2000.
4. Народная медыцына. Рытуальна-магічная практыка. Укладанне, прадмова і паказальнікі Т. В. Валодзінай, Мінск 2007.
5. Славянские древности. Этнолингвистический словарь под редакцией Н.И. Толстого, т. 1. (А-Г), Москва 1995.

Languages, cultures and religions recorded in Belarusian *zamowy*

Abstract

This paper presents the lexical material stored in the Belarusian *zamowy*, referring to the names of holidays, prayers, designations of the sacred and clergy portraits, as well as the names and nationalities. Documentation, coming from two sets of Belarusian *zamowy*, whose addresses are given in the list of references, shows clearly that in these texts (usually with a classic construction, important for those telling them) preserved traces of multilingualism, different religions and dialects, as well as the information about the nationalities residing in the area. In some lexemes (or groups of lexemes) mixing of two or three languages can be traced, as well as mixing literary language, general (Polish) with the Belarusian dialect, which according to the author of the text is the result of the history of the study area. All this information was able to be preserved in *zamowy* due to, among other things, the fact that those *słowa* or *szepty*, as they were called, had strictly defined structure, and must have included certain, and no other lexemes in a particular order.

Keywords: Belarusian *zamowy*, holidays' and prayers' names, saints' names, multilingual image of the Grand Duchy of Lithuania